

НАПРЯМ 9. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Гальцова О. В.
*асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
науковий співробітник*

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені акад. В. В. Сташиса
м. Харків, Україна*

ДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ

Частина 1 ст. 64 Основного Закону держави проголошує, що конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Обмеження прав і свобод людини можливі тільки на підставі Конституції та законів України. Згідно ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України, засуджений користується всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, які визначені законами України або встановлені вироком суду. До того ж перелік прав і свобод людини не є вичерпним, до них можуть бути віднесені й інші права та свободи, реалізація яких не суперечить меті покарання, його порядку й умовам виконання та відбування. Про це зазначається у ст. 22 Конституції України, ч. 2 ст. 107 КВК та низці міжнародних документів у сфері захисту прав людини та міжнародних стандартах поведіння із засудженими.

Частина 1 ст. 50 Кримінального кодексу України закріплює, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Але оскільки покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави, для досягнення його цілей, права та свободи засуджених повинні обмежуватися. Як указують вчені, ступінь обмежень залежить від виду кримінального покарання, призначеного судом. Найменшу

кількість обмежень передбачено при виконанні покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, найбільшу – при виконанні покарань, пов'язаних із ізоляцією від суспільства, зокрема, при позбавленні волі на певний строк.

У вітчизняній літературі з права науковці вказують на те, що поруч із терміном «обмеження» нерідко уживається «правообмеження», що, на їх думку, є більш специфічним і є притаманним саме для вітчизняного кримінально-виконавчого права. Під останнім вони розуміють сукупність тих позбавлень і страждань, яким піддаються засуджені до позбавлення волі.

Отже, є справедливим твердження учених, що позбавлення особи одного з основних суб'єктивних прав – свободи волі веде до обмеження сукупності найбільш значимих для нього соціальних цінностей і благ, таких як: свободи пересування, спілкування, соціальних зв'язків, можливості розпоряджатися багатьма важливими суб'єктивними правами. Тому ізоляцію особи від суспільства більшість фахівців розглядають як комплекс правообмежень, оскільки позбавлення чи звуження обсягу її прав обумовлене саме ізоляцією.

Проте ізоляція особи від суспільства, вважають вони, у жодному разі не відміняє людські права і свободи під час відбування покарань, тому, за їх твердженням, з'являється потреба введення певних обмежень щодо деяких із них. В цілому, базовою вимогою щодо правообмежень, справедливо зазначають науковці, є відповідність обґрунтованим цілям і означає здатність певного правообмеження досягати окремої мети, адекватність вибраного засобу певній встановленій цілі.

Так, Європейські пенітенціарні правила устанавлюють наступні вимоги щодо правообмежень засуджених, базовими принципами якого є: збереження прав особами, які позбавлені волі, мінімальності обмежень, пропорційності (доцільності) обмежень для таких осіб. «Особі, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту» (п. 2); «обмеження, які накладені на осіб, позбавлених їхньої волі, повинні бути мінімально необхідними і відповідними тій обґрунтованій меті, з якою вони накладені» (п. 3); «життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві» (п. 5).

Останнє правило називають ще принципом нормалізації, який підкреслює необхідність наблизити умови в тюрмі до умов у відкритому

суспільстві, що повинно полегшити повернення ув'язненого в суспільство. Вказане знайшло своє втілення й у ч. 2 ст. 102 КВК, відповідно до якої: режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності.

Оскільки позбавлення волі як вид покарання завжди знаходить свій прояв в ізоляції засудженого від суспільства шляхом поміщення його в установу виконання покарань, це означає застосування до нього правообмежень, що здатні істотно змінити правовий статус особи. У Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими визначено, що ув'язнення та інші заходи, що ізолюють правопорушника від навколишнього світу, заподіюють йому страждання вже тим, що відбирають право на самовизначення (правило 57). Але без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути позбавлення волі. Тому науковці кримінально-виконавчого права справедливо вважають, що затримані та засуджені особи є особливо уразливими, коли вони знаходяться в місцях тримання під вартою чи ув'язнення. Ізоляція й позбавлення особистої свободи завжди є стресом для будь-якої людини, бо вона вилучається зі звичайної обстановки, звичного життя.

Отже, при відбуванні засудженим покарання у виді позбавлення волі, необхідно враховувати положення ЄПП, згідно з яким, застосування до людини цього виду примусу вже само по собі є покаранням, тому умови тримання та режими в місцях позбавлення волі не повинні збільшувати заподіювані в такий спосіб страждання засуджених, за винятком окремих випадків, коли це виправдано необхідністю ізоляції та дотримання дисципліни.

У п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» № 7 від 30 травня 1997 р. вказано, що кримінальне покарання найбільш істотно обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина. Так, засуджені до позбавлення волі обмежені у низці конституційних прав. Найбільша ж кількість обмежень встановлюється для засуджених до позбавлення волі щодо особистих, політичних та соціально-економічних правах. Вони також побічно обмежені й у низці загальногромадянських прав, які передбачені нормами цивільного, сімейного, житлового, трудового, фінансового та інших галузей права (оскільки не можуть повною мірою брати участі у вихованні дітей, у вирішенні сімейних

питань, повною мірою користуватися грошовими коштами, обирати місце роботи тощо). Низка обмежень стосується економічних, культурних прав засуджених. Хоча така особа не позбавляється права на працю (ст. 43 Конституції), але через режим відбування покарання це право певною мірою змінюється та обмежується. Якщо засуджена особа виявить бажання працювати, то фактично вона може бути обмежена у виборі видів діяльності.

Учені, які досліджували права осіб під час відбування покарань дійшли висновку, що фактично неможливо встановити коло всіх обмежень щодо прав засуджених, які регулюються різними галузями законодавства. Також вони вказують, що інколи неможливо точно і з вичерпною повнотою визначити обсяг усіх обмежень щодо прав засуджених, передбачених тією або іншою галуззю законодавства. Звідси особливі складнощі виникають у представників адміністрації установ виконання покарань при роз'ясненні засудженим їх прав і обов'язків у період відбування покарання, які закріплені у нормах різних галузей законодавства. Тому є слушною їх пропозиція учених кримінально-виконавчого права щодо доповнення КВК України спеціальним розділом (главою), в якому були б перераховані норми різних галузей чинного законодавства України, в яких би чітко були закріплені обмеження прав засуджених.

В цілому, при встановленні обмежень стосовно прав і свобод засуджених під час відбування ними покарання, слід враховувати міжнародні документи у сфері захисту прав людини та міжнародні стандарти поведіння із засудженими. Тому обмеження прав засуджених при відбуванні покарань:

1) не повинні спричиняти засудженій особі фізичних чи моральних страждань;

2) повинні зводити до мінімуму різницю між умовами життя в установах виконання покарань і на свободі;

3) не звужувати обізнаність засуджених у політичному, суспільному житті держави та суспільства, щоб після відбування покарання вони могли повернутися у суспільство повноцінними його членами;

4) безпідставно не звужувати спілкування засуджених із родиною і водночас вони мають максимально підтримувати та укріплювати сімейні зв'язки. має велике психологічне значення для засудженої особи. Зокрема, сам факт наявності сім'ї та спілкування із її членами, на думку дослідників, позитивно впливає на настрій засуджених та посилює

бажання скоріше вийти на волю. І, навпаки, обмеження у спілкуванні із сім'єю створює психологічну напругу, обумовлює агресивну поведінку, систематичні порушення порядку та умов відбування покарання, а отже не сприятиме виправленню засуджених.

**Західноукраїнська організація
«Центр правничих ініціатив»**

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВА
В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»**

20–21 вересня 2019 р.

**Львів
2019**

УДК 342(477)
Р64

Р64 Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи:
Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів,
20-21 вересня 2019 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр
правничих ініціатив», 2019. 108 с.

Вибачтеся в історичні реалії Оргкомітет конференції не завжди
повністю думав українцями.